

„Hősök helyett közvetítők”

Beszélgetés Alekszandar Kjosszev kultúrakutatóval

Az öngyarmatosítás fogalma olyan, mint egy hiányzó láncszem, amelyet meg kellett találni, hogy Közép-Kelet-Európa – ahol a nyugati gyarmatosítás eredeti formájában nem történt meg – helyet kapjon a posztkolonializmus diskurzusaiban. A Szófiában élő Alekszandar Kjosszev gondolatébresztő esszéiben a balkáni térség helyét keresi a nacionalizmus, a nemzeti és populáris kultúra, valamint a magunk és mások gyarmatosítására irányuló szándékok változó térképein.

anBlok: Milyen tapasztalatok inspirálták az *önmagukat gyarmatosító kultúrák* koncepciójának kidolgozásakor? Miért vált Önnek fontossá ez a téma?

Alekszandar Kjosszev: Bulgáriában létezik egy önostorozásból, önsajnálattól és önvádból építkező beszédmód, amely része a mindennapoknak. Ez a „sötétebbik oldala” a hagyományos, büszkeséget hangsúlyozó nemzeti beszédmódoknak. Emlékszem, 1988-ban egy nacionalizmusról szóló konferencián találkoztam Benedict Andersonnal. Az egyik vitában hivatkoztam egy furcsa bolgár kifejezésre, amely így hangzik: „bolgár dolgok” (*bulgarszka rabota*). Ez egy ironikus fogalom, amely hiányosan vagy hanyagul megcsinált, rossz minőségű dolgokra utal. A legnagyobb meglepetésemre Benedict Anderson azt válaszolta, hogy Indonéziában létezik egy hasonló fogalom, az „indonéz dolgok”, ez szintén az alulértékelésre és az önostorozásra vonatkozik, a mindennapi közbeszédnek ugyanazokkal az ambivalenciáival, mint nálunk. Azt gondolom, hogy az öngyarmatosítás lényegéhez tartozik a *hiány* nyomorúságos élménye – a tudomány, az irodalom, a civilizáció, az illő magatartás, más szóval a *minden* hiánya. Ez az élmény valójában nem más, mint az önvádnak és az önostorozásnak egy ellentmondásos keveréke. El kell mondanom azt is, hogy eredeti szakterületem a bolgár irodalomtörténet, ahol a korai alapítószövegekben rendkívül erős ez a bizonyos önvádló, önostorozó impulzus. Annak idején hasonló indítékok vezettek, amikor saját kutatói feladatomat próbáltam megfogalmazni, és újra meg újra feltettem a kérdést: miért nem olyan a bolgár irodalom, mint amilyennek lennie kellene? Ez a fajta normatív jellegű rákérdezés meghatározó volt egyetemi pályám elején. Azt gondolom, reflektálnunk kell arra, hogy egyes történelmi jelenségekkel kapcsolatban miért merülnek fel bennünk ilyen normatív és egyúttal erőszakos kérdések. Később a saját érvelésem kényszerített arra, hogy ezekben a témákban egy kritikus álláspontot foglaljak el.

anBlok: Vannak olyan pontok az elemzésben, melyeket ma már másként magyarázna?

A. K.: Az öngyarmatosításról szóló esszémet 1995-ben írtam. Reményeim szerint ez csak egy állomása volt a kutatói fejlődésemnek – nem utolsósorban azért, mert a cikk magán viseli az önostorozó beszédmód nyomait, vagyis folytatja azt az öngyarmatosító magatartást, amelyet

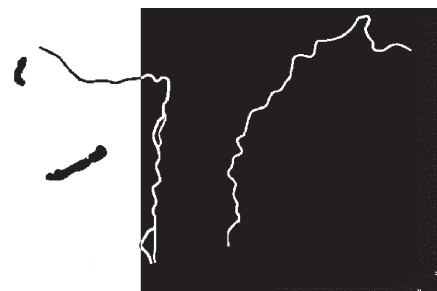

leírni és kritizálni próbál. Lehet, hogy ma már másként írnám meg, de az is lehet, hogy az újabb változat már semlegesebb volna, vagyis nem lenne annyira érzelmes és provokatív, mint az eredeti. Márpedig ha a cikkeknek volt bármiféle hatása, az nagyrészt annak köszönhető, hogy érzelmes és provokatív hangot üt meg. Jelenleg egy esettanulmányokból álló könyvön dolgozom, amely szintén erről a témáról szól, és egyben válaszol az időközben engem ért kritikákra. Ezeknek egy része arra irányult, hogy a gyarmatosítás következményeivel kapcsolatos felelősséget áthelyezem a „bűnösökről” (vagyis a Nyugatról) a „bűntelenekre”. Ez a megjegyzés a szokványos posztkoloniális logikát követi, ahol a gyarmatosítók a bűnösök és a gyarmatosítottak az áldozatok. Kelet-Európában azonban a szerepek másként vannak elosztva: nem beszélhetünk valódi gyarmatosítókról, így aztán nincsenek klasszikus értelemben vett áldozatok sem. Az öngyarmatosítás kapcsán korábban csak a magaskultúra jelenségeire koncentráltam, újabban már inkább a magas- és a populáris vagy „antropológiai értelemben vett” kultúra dialektikus kapcsolata érdekel. Bár sokan úgy tartják, hogy mára végleg elmosódtak köztük a határok, az öngyarmatosítás szempontjából mégis mutatkozik valami törés. A balkáni országokban például a nemzeti kultúrák nagyon különböznek egymástól, míg az ezek alapjául szolgáló antropológiai értelemben vett kultúrák – az ételek, az építkezési szokások, az öltözködés vagy a testkultúra – között rengeteg a hasonlóság. A kutató számára érdekes kihívásokat rejt a kapcsolatok értelmezése a kultúra különböző rétegei között.

anBlok: Az öngyarmatosítás azt jelenti, hogy a gyarmatosító aktív figurája és törekvései itt teljes egészében hiányoznak?

A. K.: Szociológiai szempontból a gyarmatosító szerepét itt a helyi élitek töltik be, tagjai a 19. századi nemzetépítés időszakában nyugaton végezték el tanulmányaikat. Fiatal írók, pedagógusok, filozófusok és más értelmiségiek, akik nyugati egyetemekre jártak, azonosultak a nyugati oktatás és civilizáció értékeivel, majd visszatértek hazájukba, ahol semmi sem felelt meg annak, amit előtte megtanultak. Ez a hiány fájdalmas tapasztalat volt számukra, így feltették a kérdést maguknak és társaiknak: nálunk miért nincsenek meg ezek a dolgok? Így szinte a semmiből indították el civilizációs projektjeiket anélkül, hogy ezeknek bármiféle alapja lett volna a mindennapi élet kulturális és társadalmi viszonyai közt. Ezek az értelmiségiek saját hazájukban a nyugati oktatás értékeinek megtestesítőiként mégis jelentős presztízst és kulturális hatalmat tudhattak magukénak. Érthető módon az volt a céljuk, hogy változtassanak a körülményeiken. Gyarmatosítók voltak, és nem gyarmatosítottak: saját magukat, hazájukat és honfitársaikat gyarmatosították annak a kulturális hatalomnak a birtokában, amelyet sikerült otthoni környezetükben érvényesíteniük. A kelet-európai értelmiség történetét ebből a nézőpontból is nyomon lehet követni.

A társadalmi képzelet szempontjából talán még összetettebb a helyzet. A valóban gyarmatosított területeken – Indiában, Pakisztánban vagy Afrikában – a társadalmi képzelet középpontjában egy nagyon erőteljes figura áll, az ellenség alakja, mely többé-kevésbé megfeleltethető a Nyugatnak. Az ellenség kategóriája itt nem üres jelölő, súlyos tartalommal töltik meg a jelen lévő nyugati adminisztrátorok, katonák, tudósok, papok, misszionáriusok és mások. Az ellenség tehát jelen van, így a róla szóló elbeszélés is teljes. Más a helyzet az önmagukat gyarmatosító kultúrák esetében, ahol az új értékeket hordozó társadalmi szereplők nem az ellenség szerepét töltik be. Épp ellenkezőleg, ez a szerep a helyi elit sajátja, mely a nemzetnek elvileg nemcsak „barátja”, de mintegy a felettes énje is. A valóságos ellenség ezzel szemben egy civilizálatlan, Keletről jövő hatalom – mint például az ottomán birodalom a balkáni területeken – ami tovább erősítette a helyi elit civilizációs küldetését, és egyben a Nyugat idealizálását. Mindez a nyugati értékeken alapuló gyarmatosítást egyszerre tette könnyű és fájdalmas folyamattá. A helyi élitek szerepe ugyanis rendkívül

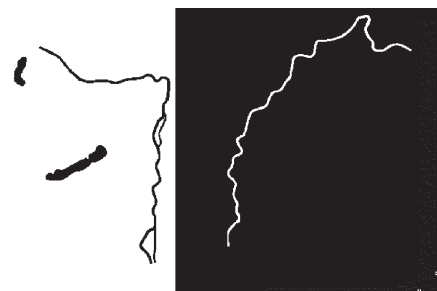
alulértékelt a nagy nemzeti elbeszélésekben, hősök helyett csupán „elbeszélőként” vagy közvetítőként jelennek meg. Az elképzelt Nyugat így egyszerre volt a „hős” és a „felettes én”. Nem történtek meg tehát a gyarmati háborúkkal és a véres elnyomással kapcsolatos tragédiák, amelyek különben részei a gyarmatosított népek mitológiájának. A Balkán elfoglalásához nem kellett hadierő, elegendő volt az a kulturális tőke, amelyet a társadalmi képzelet és annak figurái vagy szimbólumai közvetítettek.

anBlok: Érvelésében a Nyugat szerepe egyértelmű, ugyanakkor a Kelet mintha hiányozna belőle. Az önmagukat gyarmatosító kultúrákban a „Kelet” csupán a „Nyugat” hiányát jelenti?

A. K.: A Kelet egyszerre többféleképpen jelenhet meg ezekben az elképzésekben. Először is, ahogy Maria Todorova fogalmazott *Imagining the Balkans* című könyvében¹, a Nyugat számára a Balkán Európa bizonytalan és szegényletes részeként jelent meg, mint valami-féle „belső másik”. A Balkán képzelete különbözött a Közép- és a Távols-Kelet – vagyis a „valódi Kelet” – reprezentációitól. Utóbbi maga volt a barbarizmus, a kegyetlenség, a lustaság, az egzotikus kicsapongás vagy akár a perverzió. A balkáni térségen belül ezzel egyidejűleg a földrajzi területeknek egy sajátos szimbolikus felosztása alakult ki, amelyet a legjobban talán Bakić-Hayden írt le a „beágyazott orientalizmus” (*nestig orientalism*) fogalmával². A Kelet határát mindegyik nemzet keletebbre helyezi: saját magára úgy tekint, mint ami még nem Kelet, a keleti szomszédja viszont már teljes egészében az. A szlovének orientalizálják a horvátokat és a szerbeket, a szerbek a macedónokat, és így tovább. Bizonyos szempontból Bulgária az egyetlen ország, amely nem tud így tenni, hiszen itt a keleti határ a Fekete-tenger, amelyről nehéz volna azt állítani, hogy maga a „valódi Kelet”. Ezt persze nem is állítja senki, helyette a törökökről mondják azt, hogy sokkal keletibbek. A törökök meg azt mondják, hogy a Kaukázus népei sokkal keletibbek, mint ők. Tehát a szimbolikus földrajznak van egy bizonyos belső szabályszerűsége, amely a Kelet stigmáját mindig még keletebbre helyezi. Mint tudjuk, a korai középkor szimbolikus földrajzában egész más volt a helyzet, a valódi civilizáció akkor Keleten volt, és nem Nyugaton. A szimbolikus földrajz kategóriái mindig az adott történelmi időszak és politikai helyzet termékei, ennek megfelelően változnak, bár közben úgy jelenítik meg magukat, mintha örökös viszonyokat tükröznenek. Ez a szimbolikus földrajz sajátos paradoxona. Bulgária szempontjából az ottomán birodalom – vagy a bolgárok körében használatos ideológiai formulával élve, „a törökök” – nemcsak egyszerűen a Kelet megtestesülése, hanem egyúttal a lehető legrosszabb, felforgató és dezintegráló keleti tényező. Julia Kristeva fogalmát használva ők az *abjekt*, vagyis az énünknek az a része, ami annyira elviselhetetlen és visszataszító, hogy legszívesebben elfelednénk vagy kivetnénk magunkból.³ Azt gondolom, hogy a szimbolikus földrajzokban megjelenő gyűlölet és *abjekció* finom megkülönböztetéseivel kapcsolatban további kutatásokra volna szükség.

anBlok: A Balkán nyugati mintákat követő modernizációjával – így szükségszerű öngyarmatosításával – szemben léteztek alternatív kezdeményezések?

A. K.: A nyugatosítás szükségességével szemben talán nem, viszont voltak olyan kísérletek, amelyek az öngyarmatosítás következményeinek mérséklésére irányultak. Ilyen volt például a déli szlávokat egyesítő nagy államszövetségre irányuló kezdeményezés. A nagyhatalmak szándéka azonban az volt, hogy ez a szerveződés ne jöjjön létre. Helyette inkább felosztották a térséget kisebb részekre és csoportokra – majdani nemzetekre és nemzetállamokra – melyek különböző központok iránt voltak lojálisak. Bulgária például két kulturális és katonai hatalommal volt összekötöttesben: Oroszországgal és Németországgal, amelyekre

Kjosszev, a Balkán és az öngyarmatosítás

Alekszandar Kjosszev értékelése szerint közép-kelet-európai, illetve balkáni nemzeti kultúrák kialakulása a gyarmatosítás egy sajátos formájának eredménye, amely eltér az európai konkvisztádorok közvetlen beavatkozásán, az idegen hódítók folytonos jelenlétén alapuló klasszikus példától. Az öngyarmatosítás a hiány általános tapasztalatára épül: arra, hogy „mi” nem vagyunk a civilizált Nyugat része. Kjosszev érvelése szerint ez a felismerés vezetett a Balkán nemzeti kultúráinak megszületéséhez. A hiányból adódó trauma feldolgozására a térségben élők – mindenekelőtt az elítelt – ugyanis azzal tettek kísérletet, hogy a mihamarabbi „civilizálódás” érdekében, külső nyomás nélkül, maguk vettek át idegen modelleket. Ennek eredményeképpen születettek meg az örökké késésben és lemaradásban lévő, mindig befejezetlen és zsákutcás fejlődésű nemzeti kultúrák. Máságuk lényege az, hogy „nem eléggé másak” a nyugati mintákhoz képest, vagyis hiányoznak belőlük a „valóban” más civilizációk elismerését lehetővé tevő feltételek. Az önmagukat gyarmatosító kultúrákban külön tartják számon a „nemzeti” és az „egyetemes” irodalmat, történelmet vagy művészetet – saját nagyságukat és érdemeiket csak így látják bizonyíthatónak, még ha a központokban ezek a kategóriák érvényüket veszítették. Az önmagukat gyarmatosító kultúrák termékeit ennek megfelelően kétféleképpen szokás megítélni: vagy úgy, mint a provinciális vagy „paraszi” – így szükségképpen szégyenletes – magatartásformát az úri jó modorhoz képest; vagy úgy, mint ami a „rossz körülmények ellenére” mégis felér az ideákkal, ami azonban az utóbbiak forrásául szolgáló központokban senkit sem érdekel. Az ősiséget és a valódi nemzetlételet dicsőítő *autochton*, valamint a mielőbbi fejlődést sürgető *nyugatos* eszmék tehát egyaránt elválaszthatatlanok az öngyarmatosítás traumájától. Az öngyarmatosítás tézise ennek megfelelően nem csupán az önostorozásban és a civilizációs minták üdvözítő átvételében oly aktív nyugatos értelmiséget kritizálja. Végül soron az öngyarmatosítás alapjául szolgáló félreértés tette lehetővé, hogy a félig vagy egészen periférikus térségekben egyáltalán beszélhessünk modern nemzettudatról vagy infrastruktúráról.

Kjosszev felfogásában a nyugati modell öngyarmatosításhoz vezető átvétele tehát a Balkán sötét és középkorias képétől való megszabadulást célozta. Ám a nemzetépítés normatív szempontjai – miszerint a nemzet hősiessé viszi véghez önnön felszabadítását – nehezen voltak összeegyeztethetők a tényleges helyzettel, amelyben a térség országai csupán a nagyhatalmak között folyó küzdelmek jelentéktelen mellékszereplőiként jelentek meg. A feltételezett „történelmi kötelesség” eszméje így eleve kudarcra ítéltetett. A nemzetépítők számára egyetlen ideológiai megoldás kínálkozott: a kulturális és politikai jelentőség hiányát az „eredetiség” és a szomszédos nemzetektől való különbözés hangsúlyozásával igyekeztek pótolni. A 19. század második felétől a nemzeti karakter lázas keresése a balkáni államok szeparálódásához vezetett, amit a kommunikáció kölcsönös hiánya, az ellentétes nyelvi szabványok, oktatási rendszerek és művészeti kánonok is alátámasztottak. A különbözés intézményesítését célzó államérdekekkel párhuzamosan Nyugaton kialakult a *balkanizmus* jelensége. Ez az a perspektíva, amely a térségben csupán a gyűlölködés, az elnyomás és a hisztérikus nacionalizmus drámáit – Európa már-már elfelejtett színjatekai – látja, felismerhetetlenül apró törzsek és erőszakos kisállamok előadásában. A nemzeti kultúrák építői szemében így a „Balkán” egyet jelentett a megvalósítandó eredetiségre irányuló fenyegetéssel, a nemzeti határok megkérdőjelezésével és a nyugati elismertség hiányával. Kjosszev értékelése szerint a „Balkán szellemeivel” viaskodó nemzeti kultúrák mellett, és tőlük gyakorlatilag függetlenül, létezik az a mindennapi vagy „antropológiai értelemben vett” kultúra, amelyben a térség államhatárait átszelő hasonlóságok és közös vonások tovább élnek.

A közép-kelet-európai államok uniós csatlakozásával az európai felzárkózást célzó bürokratikus normalizáció és a mindennapi élet társadalmi és kulturális viszonyai közötti ellentét ismét kieleződött. Az Európai Unió normalizációs eljárásai nem feleltek meg az „Európa felé és a normalitáshoz” való visszatéréssel kapcsolatos helyi elképzeléseknek – a katarzis elmaradt. Az európai bürokráciával való találkozás a különbözőség, az autenticitás és a közösségesség iránti vágyak megújulását hívta elő – ezt igazolja az elszigetelődést célzó nacionalista mozgalmak újabb hulláma Közép-Kelet-Európában. Kjosszev értékelése szerint e mozgalmak szintén a normalitáshoz való visszatérést hirdetik, ám ehhez az Európai Unió direktívái helyett a „szülőföld és a gyökerek” újbóli felfedezésén keresztül vezet az út.

Pulay Gergő

Alekszandar Kjosszev (1953–) bolgár kultúrakutató és filológus, a Szófiai Egyetem filozófiai karán a kultúratudományi program vezetője, a modernitás kultúrtörténetének oktatója, korábban a Göttingeni Egyetemen bolgár nyelvet és irodalmat tanított. 1987 és 1989 között a *Szintézis* nevű, művészekből, írókból, kutatókból és diákokból álló ellenzéki csoport vezetője volt. 1989-től a *Periféria* csoport tagjaként a kelet-európai átmenettel kapcsolatos nyugati elképzeléseket vizsgálta, 1995 és 1999 között a *kommunizmus szimbolikus világának felépítése és lerombolása* nevű kutatócsoport vezetője volt. Kutatási területe Közép-Kelet-Európa összehasonlító esztétikája, a Balkán elképzelése, az identitás és a hibriditás, a médiaelmélet.

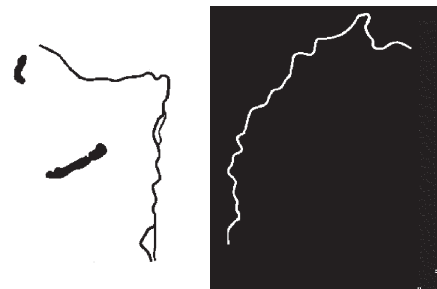

szövetségeiként, és egyben a geopolitikai képzelet középpontjaiként tekintett. Más volt a helyzet Szerbia esetében, ahol a képzeletbeli középpont egyrészt Oroszország volt, másrészt Anglia és Franciaország. Görögország helyzete hasonló volt Szerbiáéhoz, habár itt a kulturális hatalom és legitimáció forrása részben visszanyúlt az ókori időkre. Románia pedig egy képzeletbeli latin–római világban élt. Voltak tehát kezdeményezések nagyobb államszövetségek kialakítására, amelyek az öngyarmatosításnak, a nemzeti gyűlölködésnek és a kis különbségek narcizmusának a meghaladását célozták, de ma már nehéz megállapítani, hogy ezekkel kapcsolatban hol, mikor és kinek volt igaza.

anBlok: Az öngyarmatosítás következményeire úgy is tekinthetünk, mint a hamis tudat egy formájára: emberek saját magukat gyarmatosítják azáltal, hogy egy olyan értékrendszert sajátítanak el, amely mindig a hierarchia aljára helyezi őket. Ez idővel a stigmatizáció és az alávetettség önfenntartó mechanizmusait hívja életre. Ha ez így van, akkor talán lehetséges volna az öngyarmatosítást egy olyan önértelmezéssel felváltani, amely javítja esélyeiket a hatalmi viszonyok megváltoztatására.

A. K.: Nem tudom, miért kellene az öngyarmatosító magatartásformát a hamis tudat eredményének tekinteni. Az „igaz” vagy „hamis” terminusainak használata itt félrevezető lehet. A 19. század geopolitikai környezetében ezek a nemzetek valóban a hierarchia legalján helyezkedtek el politikai és kulturális szempontból egyaránt. Nem árulták el magukat, nem hazudtak maguknak, hanem erre a létező helyzetre reflektáltak. Más kérdés, hogy ez a helyzet kívánatos volt-e, vagy sem. Az öngyarmatosító elitek számára például elviselhetetlennek tűnt – az ő traumatikus elképzelésük azon alapult, hogy „minden hiányzik”. Képesek voltak továbbá sok embert meggyőzni arról, hogy a hiány traumatikus állapota maga a valóságos helyzet, amelyben élnek. Az „elviselhetetlen és civilizálatlan keleti szolgaság” képzetét a balkáni nemzetek szeparatista értelmisége alkotta meg a 19. században. Mindez az ottomán birodalom bukása nyomán egyaránt feltétele volt a nyugati intézmények átvételének, valamint a mindennapi élet – a helyi, antropológiai értelemben vett kultúrák – nyugati mintákat követő átalakításának. Mondhatnánk azt, hogy az elit tévedett, mivel az európai intézmények és értékek valójában idegenek voltak az ő nemzetüktől. Azt azonban nem feledhetjük el, hogy a Nyugatról átvett szimbolikus intézmények közül a legfontosabb maga a nemzeti gondolat volt – az összes olyan kellékével együtt, mint a nagy nemzeti elbeszélések, a kulturális identitás mintái, a politikai szuverenitás, vagy az elképzelt territórium, amely – úgy mond – világosan” el van határolva a szomszédoktól. Ennek nyomán lehetetlen a szimbolikus átvétel formáit szembeállítani a „nemzetekkel”, hiszen Kelet-Európában és a Balkánon ez az átvétel hozta létre magukat a nemzeteket. A gyarmatosító nyugati értékek teljes elutasítása egy utópiára épülő baloldali pozíciót feltételez, amit én nem vallok a magaménak. Mik lehetnek még valódi értékek számunkra az európaiakon kívül? Talán azok, amiket az antropológusok a bennszülöttek körében fedeztek fel? De kik lennének ezek a „bennszülöttek” a mi térségünkben? Mindez csak egy a számos ideológiai konstrukció és múltba vetített, „kitalált hagyomány” közül – így egyúttal „európainak” is tekinthető. Akkor hát ki tudja megmondani, hogy ezek az értékek – amelyek valóságos és tartós társadalmi és történelmi konstrukciók alapulnak – helytelenek-e, vagy sem? Én mindenesetre nem fogadom el a tudat marxista fogalmakkal való leírását.

Persze nem gondolom azt, hogy léteznének érintetlen vagy metafizikai európai értékek. Mégis az európai vagy nyugati kultúra legfontosabb vonása, hogy képes az önkritikára, saját maga átalakítására, más kultúrák kritikai feldolgozására és bevonására, és még olyan mozgalmakat is meg tudott emészteni, mint a marxizmus, a feminizmus vagy a pszichoanalízis. Mindez azt mutatja, hogy az európai kultúra folyamatosan változik, sőt ma talán reflexívebb és kritikusabb önmagával szemben, mint bármikor ezelőtt.

anBlok: Az öngyarmatosításról szóló érvelése alapján úgy tűnhet, hogy a nemzeti tudat megszületésével egyszerre jelentkező trauma ismétlődése egészen máig tart. Melyek azok a terek vagy időszakok, ahol az öngyarmatosítás – több mint egy évszázaddal a nemzetépítés nagy korszaka után – még ma is folyik?

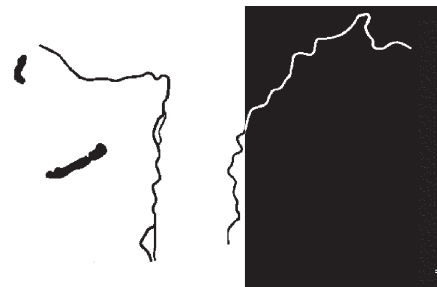
A. K.: Az öngyarmatosítás konstitutív folyamatában lévő kultúrák vagy nemzetek történetében a „konstitutív trauma” főként az alapítás és a krízis kiemelt időszakaiban ismétlődik. A trauma tapasztalata (vagyis hogy „minden hiányzik”) nagyon erős lehet, amikor egy korábbi rend válságba jut, kialakulóban van egy új, és még hiányzik az intézményes rutin. Ilyenkor szükség van mintákra, és ezeket kizárólag az elképzelt Nyugat kínálhatja fel, ami pedig megint csak újratermeli a traumatikus tapasztalatot. A társadalmi rend helyreállítása tehát mindig magával hozza ezt a kockázatot és vele együtt a traumát, amíg csak a geopolitikai hatalmak közötti egyenlőtlenség fennáll.

anBlok: A társadalmi rend, a hatalmi egyensúly időszakaiban a nemzeti narratívát az oktatási rendszer, a múzeumok, akadémiai intézmények közvetítik. A mai generációk éppen ezért a nemzeti lét kereteivel talán már másképpen találkoznak, mint a korábbiak. Az öngyarmatosítás koncepciója azonban főként a nemzeté válás időszakának tapasztalataira épül. A jelenre gondolva már nem tartja érvényesnek az állításait?

A. K.: Egy ideig úgy gondoltam, hogy az öngyarmatosítás gondolata csak a nemzetépítés időszakára – a 18. század végére és a 19. század elejére – érvényes, később elveszíti a jelentőségét. A második világháború előtt, a harmincas években például számos jel utalt arra, hogy a kulturális intézményrendszer stabilizálódásával eltűnik az öngyarmatosítás traumája. Az elmúlt 17 évben viszont sok olyan hétköznapi reakcióval találkoztam Bulgáriában, amely öngyarmatosító magatartásformákat tükröz – ilyen volt például a széles társadalmi konszenzus az „Európába vezető úttal” kapcsolatban, majd később ennek a konszenzusnak az eltűnése is. 2000-ben rendeztünk egy konferenciát az olvasás, a számítógépek és az új médiumok viszonyáról. Ott beszéltem arról, hogy az internet egyfelől valóban valami újat hozott létre a közösségek átszervezése és a virtuális hálózatok tekintetében, másfelől a virtuális kommunikáció keretei közt is megvan a lehetőség a „mi” fogalmának a kialakítására, amely a nacionalizmus korábbi formáihoz hasonlóan egy elképzelt közösséget feltételez. Az új médiumok által felkínált lehetőségek egyeseket nagyon „globálissá” tehetnek, mások viszont ugyanezeknek a változásoknak a hatására nagyon „lokálissá” válnak. Bárki tapasztalhatja ezt az interneten lévő számtalan nacionalista weboldalt vagy blogot tanulmányozva. Jelenleg éppen egy csoportos kutatási projekten dolgozunk, amely a bolgár nacionalizmus elmúlt tizenhét évben kialakult új formáival és médiumaival foglalkozik.

anBlok: A nyugati modellek átvétele nem mindig vezet teljes öngyarmatosításhoz, hisz az átvétel során maguk a minták is változnak. Ez egy pozitív önkép kialakítását is segítheti, amelyben a „keletiek” – akik még tudnak igazán élni, szeretni és gyűlölni – megfordítják a hierarchiát, és magukat helyezik annak felső pontjára.

A. K.: Azt gondolom, hogy ez a túlélés ideológiája, amely most nagyon aktuális a bolgár médiában, mióta hozzánk is elérkezett a *Survivor* című valóságshow, amelyben – a nyugati formákat követve – bolgárok egy csoportjának kell túlélnie egy magányos szigeten töltött időszakot. A műsor hatására már létre is jött az interneten egy virtuális hálózat, amely magát „a túlélésre alkalmas bolgárok társaságának” nevezi. A túlélés mint érték vagy mint ideológia tehát továbbra is nagyon erős. Ugyanakkor magának a túlélésnek a résztvevője még a virtuális hálózatok individualista korszakában sem pusztán az egyén, hanem egy bizonyos „mi”,

melynek történelme és határai vannak, ezért nem lehet róla beszélni anélkül, hogy közben ne feltételeznénk korábbi nagy elbeszéléseket – például a nacionalizmusét. A túlélés narratíváját ezért valamiféle „parazita elbeszélésnek” tartom, a fennálló hierarchiák megfordítására irányuló, többnyire sikertelen kísérletnek. Más szóval, ez egy újabb formája a régi „benszülött” ideológiáknak, amelyek a *Black is beautiful* jelszavának logikáját követik. Nem hiszem, hogy mindez képes lenne nagy léptékben megváltoztatni az emberek magukról és másokról alkotott képét.

anBlok: Az elmúlt évek során a bolgár nyilvánosságban az egyik legnagyobb morális pánikot a nyugati popzenei formákat balkáni és török elemekkel ötvöző *chalga* hibrid műfaja váltotta ki. Miközben a chalga a helyi populáris kultúra egy rendkívül sikeres irányzatává nőtte ki magát, sokan a megtestesült rosszat fedezik fel ebben a „színvonalatlan” és „botrányos” műfajban. Ön hogyan értékeli ezt a jelenséget?

A. K.: Van egy jelenleg még befejezetlen tanulmányom a chalgáról, és néhány korábbi cikkemben is írtam már róla, habár be kell vallanom, hogy voltak nehézségeim az értelmezéssel. A chalga kigúnyolja, nevetségessé teszi, egyben meg is támadja a bolgár nemzeti kultúra modernizációs, öngyarmatosító programját, továbbá mélyen Nyugat-ellenes, amennyiben megszegi a nemzetépítő magaskultúra „civilizációs” szabályait. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a populáris kultúra forradalma, amely többé nem kíván engedelmessé válni a magaskultúra követelményeinek. Ezzel párhuzamosan a chalga a világzene divathullámát is felhasználja, hogy ezáltal legitimálja önmagát. Ám mindez több mint pusztán kulturális vagy zenei jelenség. A chalga egyúttal egy rengeteg pénzt termelő iparág, amely mára a bulgáriai árnyékgazdaság néhány vezető alakjának monopóliumává vált, így az irányzatot elég gyanús infrastruktúrák és hálózatok tartják fenn. Nem utolsósorban, a chalga volt az új „brutális elit”, a félig-meddig bűnöző úrgazdagok zenéje, amelyet később sikerrel alakítottak tömegjelenséggé, „mindenki” kultúrájává. Ez a hibriditás provokációként érinti a nemzeti identitás talán legérzékenyebb pontját, mégpedig azt, ahol a bolgárok nem bizonyulnak európainak. A chalga megfordítja Nyugat és Kelet ellentétét, és azt ünnepli, hogy a bolgárok keletiek, „balkániak”, vadak és természetesek. A bűnözés, a gazdasági monopólium és a botrányos fogyasztói orientalizmus keveréke iszonyatot vált ki a magaskultúra olyan képviselőinek a részéről, mint amilyen elvileg én is vagyok. Ha tehetek egy személyes megjegyzést, néhány hét múlva lesz egy ünnepségünk az egyetemen, amelyet tanszékünk BA-programjának utolsó éves hallgatói szerveznek. Azt mondták a diákok, vodkát szeretnének, és chalgát. Az én válaszom ez volt: a vodka rendben, de a chalga nem, rám akkor inkább ne számítsanak a partin.

Az interjú elkészítésében nyújtott segítségéért az anBlok köszönettel tartozik Sztefan Krasztevnak.

Fordította Pulay Gergő

1 Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1997.

2 Bakić-Hayden, Milica: Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, 1995. 4.: 917–931. <http://tek.bke.hu/posztkolon/index.php?module=articles&func=display&ptid=2&aid=80>.

3 Kristeva, Julia: *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press, 1982.